

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ ЖАНА КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 13.15.522 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 372.882 (575.2) (043.3)

БЕКТУРОВ ТУЙГУН МУКТАРОВИЧ

**КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ ОКУУЧУЛАРДЫН
ЭКОЛОГИЯЛЫК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ (10-11-КЛ.)**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Бабаев Дөөлөтбай Бабаевич

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Даминова Инабаткан

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасы (Дареги: 723500, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331)

Диссертациялык иш 2017-жылдын 28-апрелинде саат 15.30 да И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.15.522 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек ш., И. Раззаков көчөсү, 51.

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасында таанышууга болот.
(www.arabaev.kg)

Автореферат 2017-жылдын 28-мартта таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, педагогика илимдеринин доктору, профессор

 Калдыбаева А.Т.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Учурдагы татаал жана карама-каршы тенденцияларга толгон дүйнөдө экологиялык көйгөйлөр глобалдык масштабга өттү. Адамзат менен табияттын ортосундагы улам татаалдашып бара жаткан маселелер цивилизациянын негизине коркунуч алып келүү менен көп учурда адамзат жашоосунун мүмкүнчүлүктөрүн алдын ала айтууну татаалдаштырат. Ошондуктан экологиялык коопсуздукка атайын илимдин адистери гана эмес, дүйнө жүзүндөгү жалпы коомчулук абдан чоң көңүл буруп жатышат.

Адам баласынын Жер планетасында жашап жана сакталып калуусу, алардын күнүмдүк тиричилиги акыры келип жаратылыш менен тыгыз байланышта жүрөт. Жаратылыш ресурстарынын арбын болушу адам коомунун андан ары жашап калуусуна негиз болот. Бирок, бүгүнкү күндө адамдардын жаратылышка кийлигишүүсүнөн табияттын жапа чегүүсү күч алдууда. Ошондуктан, адамдар курчап турган айлана-чөйрө менен байланыш түзгөндө анын белгилүү чегин билиши керек. Ал үчүн коомдун ар бир жараны өзүн ошол системанын бир бөлүгү катары сезип, системанын көп түрдүүлүгүнө, анын өнүгүшүнө реалдуу баа берүүгө тийиш.

2003-жылы кабыл алынган «КРнын үзгүлтүксүз экологиялык билим берүү» жөнүндөгү концепциясында экологиялык билим берүү элдин кеңири массасына жеткирилиши керектиги, мектепте экологиялык билим-тарбия берүү үчүн бирдиктүү жана комплекстүү программанын түзүлүүсү зарыл экендиги белгиленет. Анткени, жаштардын экологиялык маданияты мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүн, экологиялык статусун гана аныктабастан, өсүп келе жаткан муундарды социалдаштырууда күчтүү каражат болуп саналат.

Педагогика илиминде экологиялык билим-тарбия берүүнүн мазмуну, формалары жана методдору үзгүлтүксүз изилденүүдө. А.Н. Захлебный, И.Д. Зверев, И.Т. Суравегинанын изилдөөлөрү окуучуларга жалпы экологиялык билим берүүнүн теориялык жана методикалык аспектилерине арналган. Окуучуларда жаратылыш менен нормативдик өз ара аракеттешүүгө даярдоого багытталган концептуалдуу экологиялык маданиятынын негиздери С.Н. Глазычев, Н.М. Мамедов, В.С. Шиловалар тарабынан иштелип чыккан. Ал эми окуучулардын экологиялык билимин интеграциялоону Н.М. Михайлова, жаратылышты коргоо иш-аракетинин ар түрдүү түрлөрүн жана алардын өз ара байланышын А.Н. Захлебный, Э.А. Турдукулов, өлкө таануу материалынын окуучулардын экологиялык ынанымына болгон таасирин Т.А. Бабакова, А.А. Плешаков ж.б. аныкташкан.

Экологиялык тарбиялоо проблемалары кыргыз педагогика илиминде 20-кылымдын 90-жылдарынан баштап изилдене баштаган. Болочок мугалимдердин экологиялык-укуктук маданиятын калыптандыруунун теориялык-методикалык негиздери М.Ж. Чоров; табигый-илимий предметтердин негизинде экологиялык билим жана тарбияны ишке ашыруу

А.О. Абдыкапарова, К.К. Аттокурова, М.Д. Бабаев, Темирбек уулу Ильичбек; кесиптик лицейлердин окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандырууну өркүндөтүү Г.С. Усенгазиева; кыргыз элдик педагогикасынын салттары жана тажрыйбалары аркылуу азыркы окуучуларды экологиялык тарбиялоонун теориялык жана практикалык маселелери башталгыч класстардын мисалдарында Ж.К. Аблабекова, Г.Ж. Байышова И. Даминова; мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде экологиялык тарбия берүүнү ишке ашыруу Г.У. Рыскулова ж.б. окумуштуулардын диссертациялык изилдөөлөрүндө чагылдырылган.

Мектеп окуучуларына экологиялык билим-тарбия берүүдө кыргыз адабиятынын ролу чоң. Адабият жаратылыш менен жөн гана тааныштырбастан, инсандын экологиялык аң-сезимин, жаратылыш дүйнөсүнө карата эмоционалдык мамилесин, адамдын жаратылыш менен болгон биримдигин, анын бүтүндүгү үчүн өзүнүн жоопкерчиликти түзү экендигин туюу жана сезүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Окумуштуулар А.А. Алимбеков, И. Даминова, А.Т. Калдыбаева, А.Ж. Муратов, С.К. Рысбаев ж.б. илимий изилдөөлөрүндө адабият аркылуу, өзгөчө элдик оозеки чыгармалар аркылуу экологиялык тарбия берүүнүн теориялык жана методикалык маселелерине кайрылышкан.

Учурда адабият сабагын окутуу процессинде экологиялык маданиятты калыптандыруу маселеси актуалдуу жана кошумча изилдөөлөргө муктаж. Анткени, буга чейин кыргыз адабият сабагынын экологиялык тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрү атайын педагогикалык изилдөөнүн объектиси катары жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу максатында системалуу түрдө илимий иликтөөгө алынган эмес.

Каралып жаткан маселеге байланыштуу философиялык, психологиялык-педагогикалык адабияттарды талдоо, диссертациялык, монографиялык материалдарды жана жалпы билим берүүчү мектептин тажрыйбасын изилдөө, жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандырууда кыргыз адабияты сабагынын тарбиялык мүмкүнчүлүгүнө көп көңүл бурулбагандыгы төмөнкүдөй **карама-каршылыктарды** пайда кылды:

– жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын калыптануусуна карата коомдо системалуу муктаждык болгондугу менен кыргыз адабияты сабагынын экологиялык тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрүнүн эсепке алыбаганды ортосунда;

– адабият сабагынын мугалимдеринин окуучулардын экологиялык маданиятты калыптандырууга карата позитивдүү ички багыты менен алардын экологиялык билим жана тарбия берүү маселелерин адабият аркылуу ишке ашыруу даярдыгынын жетишсиз экендиги.

Белгиленген карама-каршылыктар жогорку класстын окуучуларын кыргыз адабияты сабагы аркылуу экологиялык жактан тарбиялоодо али да болсо чечилбей келе жаткан илимий-педагогикалык проблеманын бар

экендигинен кабар берет. Аталган проблеманы чечүү аракетин биз изилдөөнүн темасын «**Кыргыз адабиятын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу (10-11 кл.)**» деп аныктоого түрткү болду.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин чечими менен бекитилген «Кыргыз Республикасынын үзгүлтүксүз экологиялык билим берүүсүнүн концепциясында» (2003-ж.) белгиленген милдеттерди чечүү максатында И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын илим изилдөө ишинин планы менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу жана анын натыйжалуулугун эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн объекти: мектеп окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу проблемасынын педагогикалык теориядагы жана практикадагы абалын, анын методологиялык негиздерин аныктоо.

2. 10-11-класстардагы кыргыз адабияты сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун технологияларын, формаларын, методдорун жана каражаттарын иштеп чыгуу.

3. Кыргыз адабиятын окутуу процессинде экологиялык билим берүү жана тарбиялоо боюнча Кыргыз Республикасынын алдыңкы мугалимдеринин тажрыйбаларын үйрөнүү жана жалпылоо.

4. Адабият сабыгын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана алардын натыйжалуулугун эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: адабий булактарды логико-методологиялык жактан иликтөө, мугалимдердин тажрыйбасын изилдөө жана жалпылоо, көркөм чыгармалардын тексттери жана кыргыз адабияты боюнча окуу программаларын талдоо, байкоо, анкета жүргүзүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык маанилүүлүгү. Кыргыз адабияты предмети аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу проблемасынын педагогикалык теориядагы жана практикадагы абалы жана методологиялык негиздери аныкталды; кыргыз

адабияты сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун технологиялары, уюштуруу формалары, методдору жана каражаттары иштелип чыкты; кыргыз адабиятын окутуу процессинде экологиялык билим берүү жана тарбиялоо боюнча Кыргыз Республикасынын алдыңкы мугалимдеринин тажрыйбалары иликтөөгө алынды жана жалпылаштырылды; кыргыз адабияты сабагын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, алардын экспериментте текшерилгендиги менен аныкталат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча аныкталган сунуштарды мектепте адабият сабагынын мугалимдеринин иш-аракетинде, студенттердин педагогикалык практикасында, ЖОЖдо кыргыз адабиятынын каражаттары аркылуу экологиялык билим жана тарбия берүүдө, илимий-методикалык эмгектерди түзүүдө, жазууда колдонсо болот.

Коргоого сунуш кылынган негизги жоболор:

1. Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун деңгээли, кыргыз адабияты сабагынын мазмунун теориялык жана практикалык жактан изилдениш деңгээлине жана методологиялык негиздүүлүгүнө байланыштуу.

2. Жогорку класстардагы кыргыз адабияты сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу милдеттеринин ийгиликтүү чечилиши максаттуу тандалып алынган педагогикалык технологиялар, окутуу методдоруна, уюштуруу формаларына көз каранды.

3. Кыргыз Республикасынын алдыңкы мугалимдердин экологиялык тарбия боюнча алдыңкы тажрыйбаларына таянуу менен кыргыз адабияты сабагы боюнча атайын сабактардын иштелмелерин сунуштоого болот.

4. Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун ийгиликтүү натыйжасына максатка багытталган педагогикалык шарттарга таянуу аркылуу жетишүүгө боло тургандыгын педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары көрсөттү.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Кыргыз адабияты предмети аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун илимий методологиялык негиздери, окутуу технологиясы, формалары, методдору жана каражаттары аныкталып, жаратылыш жөнүндө адабият сабагынын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрү, педагогикалык шарттары аныкталып, окуучулардын экологиялык маданиятынын деңгээлин диагноздоонун методикасы иштелип чыгып, кыргыз адабияты предметинин мугалимдери үчүн сунушталды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган илимий жоболордун жана натыйжалардын тастыкталышы (апробациясы). Илимий изилдөөнүн жүрүшү жана жыйынтыктары И. Арабаев атындагы КМУнун,

К. Тыныстанов атындагы ҮМУнун, Ж. Баласагын атындагы КУУнун, С. Нааматов атындагы НМУнун, КРнын УИАнын, С. Торайгыров атындагы ПМУнун, Аль-Фараби атындагы КУУнун, эл аралык Ататүрк Ала-Тоо университетинин республикалык илимий-практикалык жана эл аралык конференцияларынын материалдарына, Москвада, Саратовдо чыккан эл аралык журналдарга жарыяланып, изилдөөнүн темасы боюнча өткөрүлгөн талкууларда угулду. И. Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын отурумдарында, эксперимент өткөн мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде талкууланды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Иштин негизги жоболору чет жактан чыккан 5 макалада, Кыргызстандан чыккан 14 макалада, анын ичинен беш макала РИНЦ системасында жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч главадан жана алардан пайда болгон корутундулардан, жалпы корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен (199 адабият), 8 таблицадан жана 8 тиркемеден турат. Жалпы көлөмү – 171 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө илимий иштин актуалдуулугу көрсөтүлүп, изилдөөнүн максаты, милдеттери, объектиси, предмети аныкталды. Изилдөөнүн методологиялык негиздери жана методдору, илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу, практикалык мааниси, изилдөөнүн этаптары жана жыйынтыктары коргоого коюлган негизги жоболор жана изилдөөнүн натыйжаларынын апробациясы чагылдырылды.

Биринчи глава «Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун теориялык маселелери» деп аталып, анда белгиленген биринчи милдетке ылайык окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу маселеси боюнча педагогикалык илимде изилдөөлөрдүн өнүгүү тенденциясы талданып, азыркы учурдагы абалы аныкталды. Бул маселеге арналган кыргыз жана чет элдик эмгектер үйрөнүлдү. Ошондой эле бул бөлүмдө кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча иш системасын түзүүнүн өзгөчөлүктөрүн карадык.

Жыйырманчы кылым адамзат үчүн көптөгөн жетишкендиктерди жана аны менен бирге кыйынчылыктарды да алып келди. Жаратылыш ресурстарынын барган сайын азайып баратышы, илимий-техникалык прогресстин дүркүрөп өсүшү экологиялык проблеманы жаратты. Экологиялык кризис жаныбарлар менен өсүмдүктөр дүйнөсүнүн азайып же кырылып жок болушуна гана алып келбестен, эң биринчи кезекте адамзаттын саламаттыгына, генофондуна да олуттуу зыян тийгизип, жашоо-турмуш өз ара чырмалышта турган адам жана жаратылышты бирдей запкы тарттырууда.

Н.Н. Моисеевдин ою боюнча адам жана жаратылыш ортосундагы келишпестиктерди жеңүү эки жол менен жүрүү керек:

1. Коомду максаттуу багытта тарбиялоо жана анын адептик-этикалык фундаментин кайра куруу.

2. Өндүрүүчү күчтүн мүнөзүн чектөө [Моисеев, Н.Н. Человек и ноосфера. – М., 1990. – 308-б.].

Азыркы мезгилде коом өз жүрүм-турумун, иш-аракетин жана жөндөмдөрүн активдүү түрдө өнүктүргөн, өзүн башкара алган адамдарга муктаждыгын сезип жатат. Мындай сапаттарды калыптандыруу адамдардын экологиялык маданият приоритет болгон жашоо образына багытталуусу менен гана мүмкүн.

«Экологиялык маданият», «экологиялык билим берүү», «экологиялык тарбия» түшүнүктөрүнүн мазмунун аныктоо жөнүндө суроо азыркы мезгилде талаш-тартыш маселесин жаратууда.

Илимий-педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде биз экологиялык маданият бул адам жана жаратылыш мамилелерин мүнөздөгөн улуттук, жалпы адамзаттык баалуулуктар системасы жана жаратылыш ресурстарын иштетүүдө коомдун адам алдында, адамдын коом алдында жоопкерчилигинин деңгээлин түшүнүүгө болот деген жыйынтыкка келдик. Ушуну менен бирге коомдун экологиялык маданиятынын өнүгүүсү окумуштуулар Э. Мамбетакунов, М.Ж. Чоров, К.К. Атокурова, М.Д. Бабаев, Г.У. Рыскулова, И. Даминова, Ж. Аблабекова ж.б. көз карашы боюнча экологиялык билим берүү, тарбия жана маалыматташтыруу системасы аркылуу ишке ашууга тийиш.

Экологиялык тарбия – бул экологиялык маданияттын бөлүмү, адамдардын сезимине, аң-сезимине, көз карашына жана түшүнүктөрүнө таасир этүү аркылуу айлана-чөйрөгө карата аң-сезимдүү жана адептик мамиле деңгээлин үзгүлтүксүз, системалуу жана максаттуу багытта жогорулатуу процесси.

Экологиялык билим берүү – жарандарда «адам – коом – жаратылыш» системасында өз ара аракеттешүүнү, экологиялык маданиятты калыптандыруу максатында окутуунун жана тарбия берүүнүн максаттуу багыттагы үзгүлтүксүз жана комплекстүү процесси. Бул термин 1970-жылы жаратылышты коргоо боюнча эл аралык бирикме уюштурган конференцияда киргизилген.

Экологиялык билим берүүнүн мазмунун иштеп чыгууга биринчилерден болуп Я.И. Габаев, Б.Г. Иоганзен, И.Н. Пономорева ж.б. көңүл бурушкан. Экологиялык маданияттын калыптануу концепциясы, Б.Т. Лихачев, Н.С. Дежникова, И.В. Цветкова ж.б. окумуштуулар тарабынан иштелип чыккан. Алар экологиялык маданият астында атайын билимдер системасын жана жаратылышка багытталган иш-аракеттердин ыкмаларын өздөштүрүүнү түшүнүшкөн. Мындай маданият айлана-чөйрөнүн абалы үчүн

жоопкерчиликтүү сезимде жана эмоционалдык боорукердикте, жаратылыш менен үндөштүктө, укуктук мыйзамдарды бекем тутуп жашоого умтулууда түзүлөт.

Бүгүн экологиялык билимдин аныкталган көлөмгө ээ болуусу жетиштүү эмес, этико-экологиялык позиция жана ага ылайык адамдын иш-аракети керек. Экологиялык этика – бул ички талашсыз адептик принциптерге негизделген адамга, анын чарбачылык иш-аракеттерине жана жаратылышка карата тийиштүү окуу. Ф.Т. Михайлов: «билим берүү мейкиндиги – бул чыныгы идеалдуу маданият мейкиндиги жана максаты: мейкиндиктеги жана мезгилдеги коргоо, трансляция жана маданиятты жакшыртууну» – деп белгилейт. Анын ою боюнча билим берүү процессинин бардык субъекттеринин аракетинин предмети болуп: «билим, ык жана көндүм – триадасы эмес, мугалимдердин, окуучулардын, ата-энелердин, башкаруучулардын жана билим берүү мейкиндигине кандай болсо да тиешеси барлардын чыгармачылык шыктары жана маданий муктаждыктары» кызмат кылат [Михайлов, Ф.Т. Философия образования: ее перспективы и реальность // Вопросы философии. – 1999. №8. – 115-116-бб.]. Билим берүү индивидди агартууга эмес, маданиятты өнүктүрүү, анда адам жана дүйнө образын калыптандыруу механизмин ишке ашырууга тийиш. Экологиялык маданияттын калыптануу процессинин жалпы мазмунун аныктоо «маданият» түшүнүгүнүн өзүн кароону талап кылат. Адегенде «маданият» термини адамдын жерди иштетүүсүн түшүндүргөн. Ал эми жалпы маанисинде байыркы Рим оратору жана философ Цицерон тарабынан колдонулган. Ал окутуу жана тарбия берүү процессинде адамзат акылын өнүктүрүүнү түшүнгөн. Андан кийин «маданият» түшүнүгү адам тарабынан бардык жараткан нерселерине тараган. Маданият түшүнүгүн чет элдик окумуштуулар Гегель, Кант, Фихте, Шеллинг, Гердер, Лессинг, Барт, Леви-Стросс, Кребер, Рэдфилд, А.А. Богданов, Н.К. Крупская, Л.С.Выготский, Ю.Н.Давыдов, Л.Д. Гудков, С.О. Шмидт ж.б. изилдешкен. Маданиятты изилдөөдө ата-мекендик окумуштуу-педагогдорубуз А. Акматалиев, Б. Апышев, Н.А. Асипова, Т. Ормонов, М.Ж. Чоров ж.б. эмгеги зор.

Б. Аманалиев түзгөн философиялык терминдердин кыскача сөздүгүндө: «маданият – коомдук-тарыхый практиканын процессинде адамзат түзгөн материалдык, рухий байлыктардын жыйындысы» – деп берилген [Аманалиев, Б. Философиялык терминдердин кыскача сөздүгү. – Ф., 1962. – 54-б.]. Негизинен түпкү мааниси латын тилинен келген «cult» - «культура» түшүнүгү коомдук эрежелерди, адептик нормаларды өзүнө кабыл алган, сактаган, тарбиялуу, билими терең адамды билдирет деп кабыл алсак болот.

Коомдук аң-сезимде мындай парадигманы калыптандырууда адабияттын ролу чоң. Дал ошол көркөм адабият инсандын эмоционалдык чөйрөсүнө таасир кылуу менен анын жаратылышка болгон мамилесин адеп-ахлактык баалуулук катары түзүүгө мүмкүндүк берээри, инсандын экологиялык маданиятынын негизи болоорун божомол кылсак болот.

Изилдөө ишибизде биз, окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда кыргыз адабиятынын таасири көз карашында анын орто мектепте окутулушунун теориялык негизине талдоо жүргүздүк.

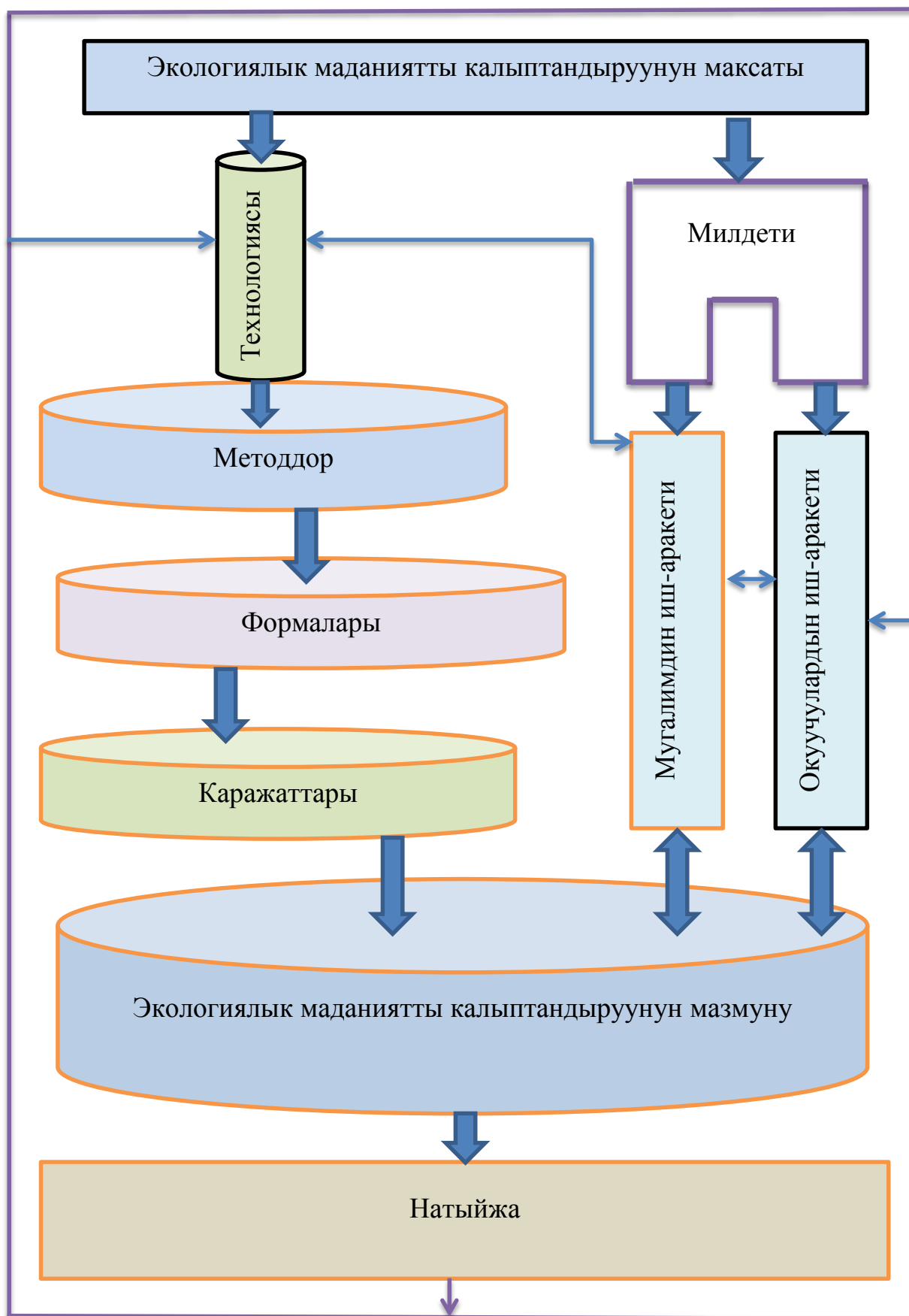
Биздин кызыгуубузду экологиялык көйгөйлөргө байланыштуу болгон авторлор сунуштаган темалар бурду. Жогорку класстын окуу программасында 10-класстар үчүн Молдо Кылычтын «Буудайык» поэмасы жана Тоголок Молдонун «Куштардын аңгемеси», «Жер жана анын балдары» поэмасы, ал эми 11-класста Ч. Айтматовдун «Дениз бойлой жорткон Ала-Дөбөт», «Гүлсарат», «Ак кеме» повесттери, «Кыямат» романы, С. Эралиевдин «Кесир инсан» поэмасы, Ч. Айтматовдун «Ысык-Көлдүн куту жана куну» публицистикалык жанрдагы чыгармасы экологиялык маселелерди камтыйт. Бирок мектеп практикасында бул чыгармалар аталган көйгөйлөрдү чечүүгө эмес, көбүнчө адабий теориялык түшүнүктөрдү өнүктүрүү максатында жүргүзүлөт.

Көркөм адабиятта чагылдырылган жана көркөм образдарда ишке ашкан табият таануу мүнөзүндөгү билим заманбап тарбия үчүн мүнөздүү болгон чындыкты таанып-билүүдөгү көркөм-образдык жана илимий-логикалык формалар ортосундагы бөлүнүүнү жеңүү мүмкүнчүлүктөрүн берет. Андыктан, көркөм чыгармаларда бир гана илимий фактылар жана корутундулар эмес, аны менен кошо каармандарда жана окурмандарда буга байланыштуу пайда болгон ойлор жана сезимдер маанилүү, мындай адабият жогорку класстын окуучуларынын жаратылышка карата моралдык-эстетикалык мамилесин тарбиялоого түрткү берет.

Экологиялык тарбия берүүнү ишке ашырууда төмөнкү жоболор негизинен маанилүү: жаратылышка карата жоопкерчиликтүү мамилени калыптандыруу процессинде глобалдык, улуттук жана жергиликтүү ыкмалардын өз ара байланышын; чөйрөнү интеллектуалдык жана эмоционалдык жактан кабыл алуу жана аны жакшыртуу боюнча практикалык иш аракеттин бүтүндүгүн эске алуу. Негизгилерден болуп, таанып-билүү, сезүү аракеттеринин бүтүндүгү, прогностикалык принцип, предмет аралык ыкма, гумандаштыруу принциби, субъективдик принциби эсептелинет.

Экинчи глава «Окуучулардын экологиялык маданиятын кыргыз адабияты аркылуу калыптандыруунун технологиялары» деп аталып анда изилдөөбүздүн экинчи милдетинин чегинде кыргыз адабияты сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун алгылыктуу формаларын, методдорун жана каражаттарын иштеп чыктык.

Экологиялык маданиятты калыптандыруу процесси бир канча өз ара байланышкан компоненттерден турууга тийиш (*1-сүрөт*).

Сүрөт 1. – Экологиялык маданиятты калыптандыруу процесси.

Е.В. Яковлева: «жүрүм-турум (социалдык, маданий, адептик) нормаларын билүү жана андан да жогору табигый илимдер материалынын жетиштүү көлөмү

чыныгы жашоодо окуучулардын бул нормаларды сактоосун камсыздабайт», – деп белгилейт [Яковлева, Е.В. Развитие экологической культуры младших школьников. – М., 1996. – 143-б.]. Коюлган милдеттердин эффективдүү ишке ашуусу үчүн кыргыз адабияты аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун маңызы жана технологиялары багытындагы суроолорду кылдат түрдө иштеп чыгуу керек. Суроону толук талдоону экологиялык маданиятты калыптандыруу процессинин мазмунун кароодон баштоо жөндүү.

Экологиялык маданияттын негизин төмөнкү компоненттер түзөт: билим, жаратылышка карата жашоонун жана сулуулуктун булагы катары эмоционалдык-баалуулук мамиле жана айлана-чөйрөнү калыбына келтирүү жана коргоо боюнча практикалык иш-аракет.

Биз экологиялык маданиятты калыптандыруу процессинин мазмунунун маселесин кароодо системалуу ыкманы колдонуу оң натыйжаны камсыз кылышы мүмкүн деп эсептейбиз. И.Т. Суравегина экологиялык билим берүүдө системалуу ыкманы ачууну төмөнкү маалыматтык аспектилердин жардамы менен карайт:

– **«Илимий»** – айлана-чөйрөгө карата таанып-билүү мамилесин камсыз кылат. Ал табигый, социологиялык жана технологиялык законченемдүүлүктөрдү, жаратылыш-адам-коом жана ишмердүүлүктү, алардын өз ара байланышында мүнөздөлгөн теорияларды жана түшүнүктөрдү камтыйт. Илимий билимдер жердин экологиялык бүтүндүгүн, жаратылыш системаларынын байланышын жана алардын жабыркоосун түшүнүүгө негиз болуп саналат.

– **Баалуулук** – жаратылыш чөйрөсүнө карата адептик жана эстетикалык мамилени калыптандырат, ашыкча рационалдуулукту жана керектөөчүлүктү жеңет. Бир гана айлана-чөйрөнүн сулуулугун көрүү гана эмес, ошондой эле ага суктануу муну менен бирге айлана-чөйрөнү кайра калыбына келтирүү жана коргоого болушунча жардамын берүүгө даярдыгы калыптанат.

– **Нормативдик** – экологиялык мүнөздөгү тапшырмалар жана тыюулар, нормалар жана эрежелер системасына ээ болууга, жаратылыш чөйрөсүндө коомго каршы жүрүм-турумдун ар кандай көрүнүшүнө болгон келишпестикке багытталат;

– **Иш-аракеттик** – экологиялык мүнөздөгү таанып-билүү, практикалык жана чыгармачылык билимдин калыптануусуна, эрк сапатынын өнүгүүсүнө багытталган адамдардын иш-аракетинин түрлөрүн жана ыкмаларын камтыйт. Экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдө активдүүлүктү көрсөтүү зарылдыгы жана жөндөмү эсептелинет» [Суравегина, И.Т. Теория и практика формирования ответственного отношения к природе. – М., 1986. – 49-51-бб.].

Биздин көз карашыбыз боюнча экологиялык маданиятты калыптандыруу процессинин мазмуну адам менен жаратылыштын жогорку адептик мамилесинин негизин калыптандыруу үчүн өбөлгөлөрдү түзүү менен бирге жогоруда белгиленип кеткен аспектилерди чагылдырууга тийиш.

Учурда окумуштуулар педагогикалык технология түшүнүгүн мындай аныктап жатышат: «Бул эффективдүү педагогикалык натыйжаларга жетүү үчүн педагогикалык системалардын бардык жактары менен байланышкан билим берүүнүн теориялык жана практикалык изилдөөлөр системасы» (П. Митчелл); «Окутуу жана тарбия берүүнүн педагогикалык жана психологиялык методдорунун суммасы, процесстин уюштуруучу-методикалык куралы болуп саналат» (Б.Т. Лихачев); «Иш-аракеттин иретке салынган системасы анын орундалышы коюлган максаттарга алып келет» (Н. Талангчук); «Коюлган милдеттерге жетүүгө гарантия берген окутуу процесстин уюштуруу» (М. Кларин); «а) педагогикалык жөндөмдүүлүк, б) окуучуну калыптандыруу планы, в) окутуу жана тарбия берүү процессин ишке ашырууда көп орундуу техника» (В. П.Беспалько); «окуу процессинин эффективдүү жүрүшүнүн аныкталган методдорунун, формаларынын, каражаттарынын педагогикалык, психологиялык жыйындысы, башкача айтканда окуу процессин уюштуруунун методикалык жыйындысы болуп саналат» (Мамбетакунов Э., Сияев Т.М.).

Демек, педагогикалык технологияны алдын-ала долбоорлонуп пландалган педагогикалык процессти иреттүү түрдө ишке ашыруудагы мугалимдердин иш аракеттеринин байланыштуу системасы деп эсептөөгө болот. Биздин абалда мындай максат окуучунун экологиялык маданияты болуп эсептелинет жана аны калыптандыруу технологиялары алдында окуучуга инсандык жактан өнүгүүгө жана жашоо сапатынын жаңы деңгээлине чыкканга мүмкүндүк берген психологиялык, педагогикалык ыкмалар жана методдордун айкалышын түшүнүүгө болот. Илимий-педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде, биз төмөнкү технологияларды аныктадык: проблемалык окутуу, өнүктүрүп-өстүрүүчү окутуу, оюнга негизделген окутуу, айлана-чөйрөгө мониторинг жүргүзүү, экскурсия.

Кыргыз адабиятындагы чыгармаларды ушул багыттан талдап чыгуу, сабактардын уюштуруу формаларын өзгөртүү, окутуунун методдорунун жана ыкмаларынын системаларын кеңейтүү, жаратылыштын жана адабияттын интеграциясынын таасири окуучунун инсандык-эмоционалдык чөйрөсүнүн өнүгүшүнө маанилүү роль ойнойт. Экологиялык маданияттын калыптануусу иш аракеттин ар кандай түрлөрүндө ишке ашат. Ошондуктан биз окуучулардын иш аракеттерин уюштуруунун формаларын (көркөм чыгармаларга көйгөйлүү талдоо жүргүзүү, докладдарды даярдоо, окуу дискуссия ж.б.) көрсөтүк, методдорун жана каражаттарын (лекция, аңгемелешүү, аңгемелөө, экологиялык объектилерди жана кубулуштарды көрсөтүү, мультимедиялык каражаттарды жана кинофильм, видеофильмдерди көрүү, байкоо жана даярдалган көрсөтмө куралдар) аныктадык.

Үчүнчү глава «Кыргыз адабияты аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча эксперименталдык ишти уюштуруу жана анын жыйынтыктары» деп аталып, кыргыз

адабиятын окутуу процессинде экологиялык билим жана тарбия берүү боюнча КРнын мугалимдеринин иш тажрыйбаларын үйрөнүүнүн жана талдоонун, жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын калыптануусунун деңгээлин диагноздоо жана экологиялык билим жана тарбия берүүнүн натыйжалуулугун арттыруунун педагогикалык шарттарын экспериментте текшерүүнүн жыйынтыктары берилди.

Экологиялык маданиятты калыптандыруу маселеси азыркы мектеп практикасында өтө маанилүү болуп саналат. Экологиялык жүрүм-турумду, жаратылышка баалуулук багыттарды, жалпы экологиялык маданиятты калыптандырууда ар кандай ыкмалар чыгып жатат.

Биз экологиялык маданиятты калыптандыруу боюнча № 65-мектептин мугалими Асель Арзыбекованын, №5-мектептин башталгыч классынын мугалими Сабира Жумакадырованын, Ж. Бөкөнбаев атындагы орто мектептин кыргыз тили жана адабияты мугалими Бурул Абылмейизованын, №20-Ленин атындагы орто мектептин мугалими Сүйүмкан Осмоналиеванын, Ош шаарындагы №18-мектепте иштеген Кыялбек Акматовдун ж.б. иш тажрыйбалары менен тааныштык. Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча аталган мугалимдер тарабынан алгылыктуу иш тажрыйбалар топтолгон. Аларды терең үйрөнүү жана талдоо, массалык практикага жайылтуу окуучуларга экологиялык тарбия берүү маселесин чечүүдө мааниге ээ.

Мугалимдер окуучулардын экологиялык маданиятын кыргыз адабиятын окутуу процессинде калыптандыруу үчүн окутуу-тарбиялоодо туура педагогикалык шарттарды уюштура билиши керек. Биз илимий адабияттарды талдоонун негизинде төмөндөгү шарттарды аныктадык: адабият сабагынын экологиялык багыттуулугун арттыруу; окутуунун алгылыктуу методдорун колдонуу; окуучулардын экологиялык багыттагы чыгармачылык ой жүгүртүүлөрүнө көңүл бөлүү менен ар түрдүү иш аракеттерди уюштуруу; адам жана жаратылыш мамилелеринин кыргыз адабиятындагы үлгүлөрүн ачып көрсөтүү; адабий чыгармалардын мазмунунда көтөрүлгөн экологиялык көйгөйлөрдү окуучулардын жашоо тажрыйбасы менен байланышта кароо аркылуу сабактан жана класстан тышкаркы иштер менен байланыштыруу.

Экологиялык маданиятты калыптандырууда дагы бир маанилүү шарттардын бири педагог менен окуучулардын өз ара мамилешүүсү. Анда педагогдун авторитети көңүлдөн сырткары калбайт. Ал окуучуларды окутуу, тарбия берүү жана өнүктүрүү маселелерин чечүү, бүтүн педагогикалык процессти уюштуруу үчүн керек. Эгер мугалим менен окуучунун ортосундагы мамиле келишпесе экологиялык маданиятты калыптандыруу процесси эффективдүү өтүүсү мүмкүн эмес экенин белгилеп кетүү керек.

Изилдөөнүн максатына жана милдетине ылайык тажрыйбалык эксперименталдык иш 2009-2015-окуу жыл ичинде үч этапта өткөрүлгөн.

Эксперименталдык база катары Бишкек шаарындагы № 84-Ж. Садыков атындагы орто мектеби, №68-мектеп-гимназия окуу-тарбия комплекси жана

Ысык-Көл областынын Тоң районуна караштуу Ж. Бөкөнбаев айылынын Ж. Бөкөнбаев, Ж. Алтымышбаев атындагы мектептер тандалып алынды. Изилдөө 315 жогорку класстын окуучуларын жана орто мектептин 19 адабият сабагы боюнча мугалимдерин камтыды.

Баштапкы шартта бирдей деңгээлдеги «шарттуу» окшош текшерүүчү (157 окуучу) жана эксперименталдык (158 окуучу) топтор тандалып алынган.

Констатациялык этапта эксперименталдык мектептердин кыргыз адабияты мугалимдеринин экологиялык маданиятты калыптандырууга болгон даярдыгын аныктоо үчүн анкета жүргүзүлгөн.

Биз иш тажрыйбалары менен таанышкан мугалимдердин көбү окуучуларга экологиялык билим жана тарбия берүү боюнча ишти жетишээрлик деңгээлде уюштура албай тургандыгын билдик. Алар экологиялык маданиятты калыптандыруу учурдун маанилүү проблемасы деп эсептешип, бирок аны ишке ашыруунун формаларын аз санда колдонсо (57,88%), экинчиден аны негизинен табигый-биологиялык окуу дисциплиналары менен байланыштырышат (78,93%). Көпчүлүк мугалимдер экологиялык маданиятты калыптандыруу адабият сабагынын мугалимдерине тиешеси жок деп эсептешет (84,19%). Ушул факт эксперименттин алгачкы этабында мугалимдердин адабият сабагында экологиялык маданиятты калыптандыруу деңгээлинин төмөн экендигин көрсөттү. Ошондуктан, калыптандыруучу экспериментте бир топ психологиялык-педагогикалык жагдайлар иштелип чыгып, сабак жана сабактан тышкаркы жумуштар үчүн аларга сабактардын иштелмелеринин, моделдеринин үлгүлөрү сунуш этилди, методикалык жардамдар көрсөтүлдү.

Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу процессинин баштапкы деңгээли алдын ала диагностикалоого алынса, алардын жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталса андан кийин гана натыйжага жетишүүгө болот. Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык билими, экологиялык чөйрөнүн абалына мамилелери, т.а. экологиялык маселелерди эмоциялык кабыл алуусунун деңгээли, иштик активдүүлүгүнүн деңгээли изилдөөгө алынды (1-таблица).

Таблица 1. – Окуучулардын экологиялык маданиятынын деңгээлин диагноздоо

	Багыт компоненти	Критерийлер	Көрсөтмөлөр	Түзүлүү деңгээли
1.	Когнитивдик-баалуулук	– экологиялык көйгөйдүн маанилүүлүгүн түшүнүү	– экологиялык билим; – экологиялык байланышты жана тутумдарды түшүнүү; – экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдөгү катышуу маанилүүлүгүн түшүнүү жана өзүн өзү баалоо	– төмөн; – орто; – жогору
2.	Баалуулук-эмоционалдык	– жаратылышка карата баалуулук-	– жаратылышка жана ал тууралуу адабиятка карата	Мамиленин мүнөзү:

		эмоционалдык мамиле; – жаратылыш тууралуу адабиятка жана экологиялык темаларга карата болгон туруктуу-оң кызыкчылыгы	мамиленин эмоционалдуулугу	– төмөн; – орто; – жогору
3.	Активдүү- иш-аракеттик	– ар түрдүү иш-аракеттин түрлөрүндөгү активдүүлүк	– жаратылыш жөнүндө адабий чыгармаларды талкулоодо жана талдоодо активдүү катышуу; – жаратылышты коргоо иш-аракети; – экологиялык иш-аракетке катышуудагы өзүн-өзү баалоо	– төмөн; – орто; – жогору

Маданиятты компоненттердин (когнитивдик, баалуулук-эмоционалдык жана активдүү иш-аракеттик) жыйындысы катары кароо аркылуу изилдөө милдетин ар бир компонентти карап чыгуу жана алардын ортолорунда байланышты орнотуу катары аныктадык.

Окуучулардын экологиялык маданиятынын калыптануусунун үч деңгээлин бөлүк: жогорку, орточо жана төмөн. Бардык деңгээлдер салыштырмалуу мүнөзгө ээ, себеби алардын көрсөтмөлөрү математикалык жактан так өлчөнбөйт.

Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандырууну изилдөө логикасы төмөнкүдөй: жаратылыш тууралуу адабий билиминин жана экологиялык билиминин деңгээлин аныктоо; экологиялык жүрүм-турумдун, стереотиптердин жана ыкмалардын өзгөчөлүктөрүн изилдөө (2-таблица).

Берилген методика жогорку класстын окуучуларынын экспериментти өткөрүүгө карата даярдыгы жөнүндө маалыматтарды тактоо максатында изилдөөнүн баштапкы этабында колдонулган.

Окуучулардын экологиялык маданиятынын деңгээлин аныктоо анкета, тест жана адабий кызыкчылыктардын картасы сыяктуу изилдөө методдорунун жардамы аркылуу ишке ашты.

Таблица 2. – Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын калыптануусун изилдөө методикасы

Экологиялык маданияттын компоненттери	Диагноздоочу методдор	Максат
Когнитивдик	– анкета жүргүзүү; – адабий кызыкчылыктар картасы	– жаратылыш жөнүндө адабий билиминин жана экологиялык билиминин деңгээлин аныктоо

Баалуулук-эмоционалдык	– окуучулар үчүн анкета жүргүзүү	– окуучулардын жаратылышка жана ал жөнүндө адабиятка карата баалуулук багыттарын ачуу
Активдүү иш-аракеттик	– анкета жүргүзүү; – иш-аракеттин жыйынтыгын талдоо	– жаратылыш жөнүндө адабий чыгармаларды кабыл алуу мүнөзүн аныктоо; – жаратылышта жүрүм-турумдун өзгөчөлүгү; – субъекттин жаратылышка карата мамилеси

Окуучулардын экологиялык даярдыктарын аныктоо боюнча өткөрүлгөн комплекстүү анкета алардын экологиялык маданиятынын калыптануусунун баштапкы деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет. Алынган анкетанын жыйынтыгы көрсөткөндөй окуучулардын көбү «экологиялык маданиятты» өтө эле жөнөкөй мааниде түшүнүшөт. Алар бул түшүнүктү жаратылышка болгон сүйүү, жаратылышты коргоо иш-аракети менен гана чектешет.

Экологиялык проблеманы болтурбоо үчүн жаратылышты коргоону билүү жана аны сүйүү жетишсиз, аны сезүү, анын гармониясын түшүнүү, өзүндүн курчаган дүйнө менен болгон байланышыңды сезүү маанилүү.

Жогорку класстын окуучуларынын 4,12%ы гана бул түшүнүккө экологиялык тең салмактуулукту түзүү жана жаратылыш байлыктарын көбөйтүү кирет деп жооп берген.

Окуучулардын жер планетасынын келечеги жөнүндө элестетүүлөрү абдан кайгылуу. Алардын көпчүлүгү (72,06 %) планетаны экологиялык катастрофа күтөт деп эсептешет. Окуучулардын 12,06%ы гана планетанын бактылуу келечегин божомолдошот.

Адамзат алдында турган маанилүү көйгөйлөрдүн ичинен окуучулар биринчи орунга терроризм (43,17%), экинчи экологиялык (42,53), кийинкилер кылмыштуулук жана наркомания (3,49%), экономикалык (10,79%) көйгөйлөрдү атап кетишти.

Экологиялык маселелерди чечүүдө жогорку класстын окуучуларынын көбүндө ал профессионалдык (53,33%) же чиновниктин (36,82%) мамлекеттик иши үчүн болгон жоопкерчилиги менен элестетилсе, айрымдарында гана күнүмдүк жүрүм-турумга чейин, жаратылышка карата этикалык мамилеге чейин жөнөкөйлөштүрүлөт.

Демек, экология боюнча жетиштүү тарбия албай калган жогорку класстын окуучулары экологияны адамзат алдында турган маанилүү көйгөй деп кабыл алганы менен көйгөйдү чечүүдө өз жоопкерчиликтерин сезишпейт. Бул алардын экологиялык маданиятынын төмөн деңгээлин билдирет.

Окуучулардын көбү экологиялык көйгөйдү маанилүү деп түшүнүшөт, ошентсе да алардын көбү экологиялык практикалык иш-аракетке катышпайт. Алардын жооп берүүсү боюнча бул иш-аракет көп мезгилде мектеп айланасын тазалоо болчу. Окуучулардын айрымдары (20%) жаратылышты коргоо боюнча

теориялык маселелерди изилдөө менен чектелген. Ал эми экологиялык жана жаратылышты көрктөндүрүү ишинде катышкандар аз болгон.

Анкетанын жыйынтыгы, бизди окуучулардын Кызыл китепке кайсы өсүмдүктөр жана жаныбарлар киргенин жетиштүү деңгээлде жакшы билбей тургандыгын белгилөөгө алып келди. Сейрек жана жок болуп бара жаткан өсүмдүктөрдү жана жаныбарларды атоодо окуучулар көп мезгилде кыйынчылыктарга туш болушкан. Алынган жыйынтыктын негизинде сурамжылоодон өткөндөрдүн 6,34%ы гана берилген суроого жооп бере алгандыгы тууралуу жыйынтык чыгарса болот.

Окуучулар жалпы экологиялык көйгөй: дүйнө океанын тазалоо, озондук тешиктер менен күрөшүү ж.б. жөнүндө кеңири маалыматтарга ээ, бирок өзү жашаган аймактагы экологиялык көйгөйлөр тууралуу абдан аз билишет. Бул албетте, окуучулардын эмоционалдык мамилесинин калыптануусуна натыйжалуу таасир этпейт.

Өткөргөн анкетанын жыйынтыгы төмөнкү натыйжага алып келди: окуучулар экологиялык көйгөйлөрдүн маанилүүлүгүн жана глобалдуулугун түшүнүшөт, бирок аны чечүү боюнча иш-аракетте өз ордуларын көрүшпөйт; тирүү жандыктардын тагдырына эмоционалдуу сезимди, өздүк жоопкерчиликти билдиришпейт; окуучулар жалпы экологиялык маалыматтарга ээ, бирок өзү жашаган аймактагы экологиялык көйгөйлөр тууралуу абдан аз билишет.

Анкеталардын анализинин негизинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптануу деңгээлин билдик, бирок бизге окуучулардын адабий кызыкчылыктары менен таанышуу маанилүү болду.

Адабий кызыкчылыктар картасын толтурууда жогорку класстын окуучулары эң жагымдуу китептердин катарына укмуштуу окуялуу китептерди атап кетишти (43,17%). Респонденттердин айрымдары тарыхый жанрда жазылган китептерге (32,55%) кызыкчылыгын көрсөткөн, көркөм классикалык (11,11%) жана илимий популярдуу китептерге кызгуусу анча болгон эмес (12,9%).

Окуучулардын көпчүлүгү китептердин ичинен жаратылыш, айлана-чөйрө жөнүндө жазылган китептерди көп окубайм деп жооп беришкен (66,65%). Ал эми адабий чыгармаларды окууда пейзаждык сүрөттөөлөрдү аттатып кетерин 72,69% окуучулар билдиришкен. Пейзаждык сүрөттөөлөр адабий каармандардын сезимдерин ачууга жардам берерин окуучулардын 57,77%ы белгилешкен. Респонденттердин көбү (73,33%) экология маселелерине арналып жазылган адабий чыгармаларды билишпейт. Жаратылыш тууралуу ырларды көбүнчө алар мугалимдин тапшырмасы менен гана окуп үйрөнүшөт (74,92%). Алар адабиятты окуу аркылуу эстетикалык ыракат гана аларын аташкан (59,68%).

№1, №2 анкеталардын жыйынтыктарынын негизинде жогорку класстын окуучуларын төмөнкүдөй шарттуу топторго бөлдүк: экология маселелерине

жана жаратылыш тууралуу адабиятка кызыгуусу жогору; экология маселелерине кызыгуусу жогору болгону менен адабий чыгармаларды окууга болгон кызыгуусу төмөн; экологиялык билимдин төмөн деңгээли жана адабий таанып-билүү кызыкчылыгы жогору; экологиялык билиминин да, адабий болгон кызыкчылыгынын да төмөндүгү.

Изилдөөнүн натыйжасы боюнча окуучулардын көбү жаратылыш жөнүндө көркөм адабиятка карата таанып-билүү кызыкчылыгынын орточо деңгээли менен айкалышта экологиялык билимдин орточо деңгээлине ээ.

Калыптандыруучу эксперимент жүргүзүлгөндөн кийин эксперименталдык класстын окуучуларынын жаратылышка карата мамиледеги багыты кыйла өзгөргөн.

Текшерилүүчү топто окутуу «кыргыз адабияты» предметинин программасына ылайык адаттагыдай эле, биз киргизген жаңылыктарсыз жүргүзүлгөн. Ал эми эксперименталдык топто да сабак «Кыргыз адабияты» предметинин программасына ылайык, бирок мазмундуу бөлүгүндө экологиялык темага, жаратылышка карата эмоционалдык баалуулук мамилени калыптандыруу божомолдонгон. Эксперименттин мазмуну төмөнкү логикада түзүлгөн: жаратылыш жана адабиятка карата эмоционалдык-эстетикалык мамиленин түзүлүүсү аркылуу, «жаратылыш жөнүндө» адабиятка таанып-билүү кызыкчылыгын жогорулатуудан, адабият каражаттары аркылуу баалуулук катары жаратылышка болгон багытын калыптандыруу.

Мындан өзгөрүү эффектиси окуу ишмердүүлүк процессинде экологиялык маданиятты калыптандыруунун эксперименталдык методикасын колдонуу менен шартталган деп жыйынтык чыгарса болот.

Бул жобо окуучулардын экологиялык маданиятынын деңгээлин тажрыйбалык-эксперименталдык иштин башында жана жыйынтыгында изилдөөгө алган сурамжылоонун жообу менен да далилденет.

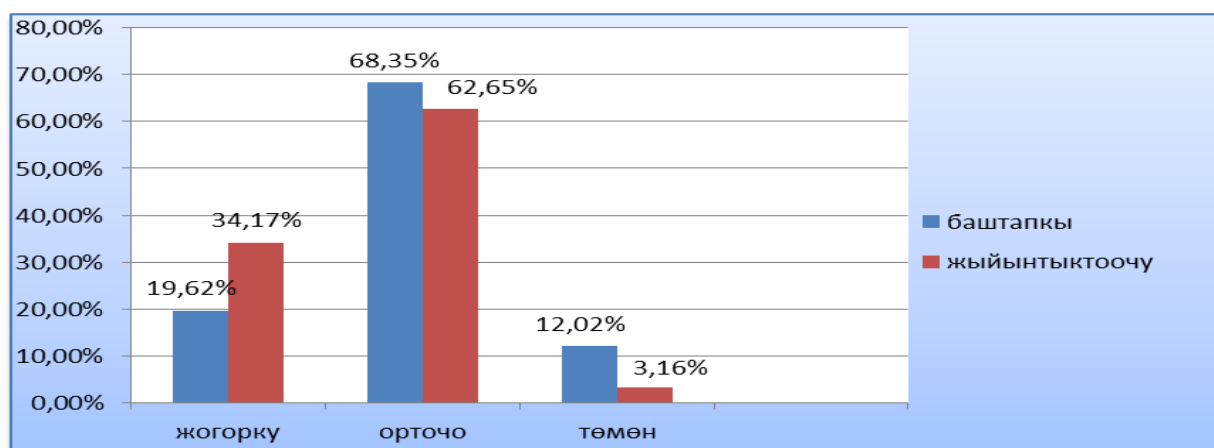
Эксперименталдык класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын жалпы мүнөздөмөсү боюнча маалыматтарды салыштырмалуу талдоодон окуучулардын көбү (68,35 %) экологиялык маданияттын орточо деңгээлине, 19,62 %ы жогорку деңгээлине, 12,02 %ы төмөн деңгээлине ээ болгондугун аныктадык.

Кыргыз адабияты сабагын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын калыптануу деңгээлинин жыйынтыгын аныктоо үчүн эксперименталдык иштин соңунда дагы бир жолу сурамжылоонун бланкасын толтуруу сунушталган. Эксперименталдык класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын деңгээли баштагыга караганда өзгөргөн. Маалыматтар төмөнкү түрдө көрүнөт: окуучулардын 62,65 %ы экологиялык маданияттын орточо деңгээлине, 34,17 %ы жогорку деңгээлине, 3,16 %ы төмөнкү деңгээлине ээ (3-таблица).

Таблица 3. – Окуучулардын экологиялык маданиятынын деңгээли

Этаптар	Көрсөткүчтөрдүн деңгээли		
	Төмөн	Орто	Жогорку
Башталышы	12,02 %	68,35 %	19,62 %
Жыйынтыгы	3,16 %	62,65 %	34,17 %

Эксперименталдык иштин баштапкы жана акыркы жылдарындагы жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын деңгээлинин өсүү динамикасынын диаграммасын берсек (2-сүрөт).

Сүрөт 2. Эксперименталдык класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын деңгээлинин салыштырмалуу натыйжалары.

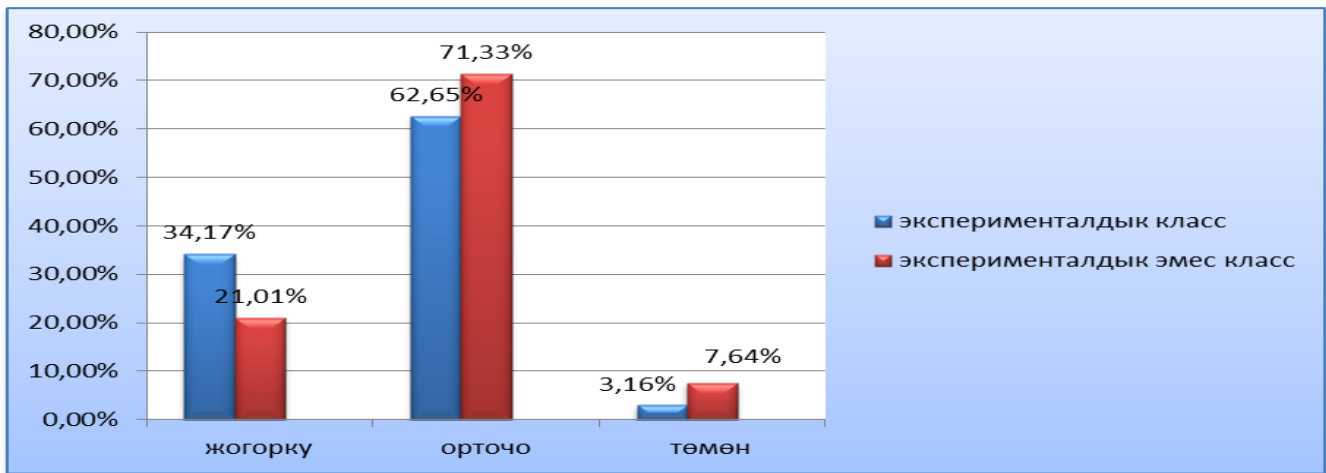
Көрүнүп тургандай эле, окуучулардын экологиялык маданиятынын өнүгүү процесси биринчи иретте анын калыптануусунун төмөнкү жана орточо баштапкы деңгээли менен окуучулардын анын өнүгүүсүнүн эсебинен жүрөт.

Эксперименталдык шартта окуучулардын экологиялык маданиятынын баштапкы жана жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштырууну гана эмес, о.э. эксперименталдык класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын деңгээлин текшерүүчү класстын экологиялык маданиятынын деңгээли менен салыштырууну көрсөтүү да маанилүү. Маалыматтарды математикалык иштеп чыгуу эксперименталдык эмес класстын 21,01 % окуучуларында экологиялык маданиятынын жогорку деңгээлин, 7,64 %ы төмөнкү деңгээлди, 71,33 %ы орточо деңгээлди көрсөткөн (4-таблица).

Таблица 4. – Окуучуларынын экологиялык маданиятынын деңгээли

Топтор	Көрсөткүчтөрдүн деңгээли		
	Төмөн	Орто	Жогорку
ЭК	3,16 %	62,65 %	34,17 %
ТК	7,64 %	71,33 %	21,01 %

3-сүрөттө, биз эксперименталдык жана текшерүүчү класстардын экологиялык маданиятынын өнүгүүсүнүн жыйынтыктоочу деңгээлдеринин байланышын чагылдырдык.

Сүрөт 3. Эксперименталдык жана текшерүүчү класстын экологиялык маданиятынын деңгээлинин салыштырмалуу натыйжалары.

3-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, эксперименталдык класста экологиялык маданияттын өнүгүүсүнүн жогорку деңгээли маанилүү түрдө басымдуулук кылат жана экологиялык маданияттын төмөн деңгээли менен окуучулардын бир кыйла аз пайызы саналат.

Натыйжада, изилдөөнүн методдорунун жыйындысы өткөргөн тажрыйбалык-эксперименталдык иштин натыйжасын далилдеди.

Калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгы биздин изилдөөнүн идеясын окуу ишмердүүлүктүк процессинде ишке ашырууга көз каранды экендигин далилдеп турат. Демек, эксперименталдык топтордо окуу ишмердүүлүктүк процессинде (кыргыз адабиятын окутуу процессинде) окуучулардын экологиялык маданиятынын калыптанган деңгээли ар бир компонент (когнитивдик, баалуулук-эмоционалдык, активдүү иш-аракеттик) боюнча жогорулады, ал эми текшерүүчү топтордо өзгөрүүлөрдүн жыйынтыктары анчалык жогору эмес экендиги көрүндү.

Натыйжада төмөндөгүдөй жыйынтык чыгардык: Кыргыз адабияты сабагын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын калыптануусу: эгер адабият сабагынын тарбиялык функциясына тереңирээк басым коюлса; адабият сабагы экологиялык билимди камтыган башка сабактар менен интеграцияланса; кыргыз адабияты сабагы берилген көйгөйдү чечүүдө иш-аракеттик ыкманы ишке ашыруу үчүн кенен мүмкүнчүлүктөрдү ачса, б.а. окутуунун ар түрдүү формалары, методдору пайдаланылса; адабияттагы адамдардын жаратылышка карата мамлесинин биз тараптан аныкталган үлгүлөрү сабак процессинде ишке ашырылса; жогорку класстын окуучуларынын адабият боюнча жана жаратылыш жөнүндө билимин маанилүү деңгээлде өрчүтсө; окуучулардын адабий жана экологиялык билиминин өнүгүшүнө, эмоционалдык-сезимдик жана эрктик чөйрөсүнө таасир этүү менен алардын активдүү экологиялык иш-аракетине түрткү берсе, эффективдүү болот.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК СУНУШТАР

Мектеп окуучуларынын аң-сезимде жаратылышка карата жоопкерчиликтүү мамилени калыптандырууда көркөм адабияттын ролу чоң экендиги далилденди жана төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Азыркы мезгилде адамзатты сактоо үчүн цивилизациялык өнүгүүнүн жаңы стратегиялары талап кылынат. Анын негизги жоболору болуп жаратылышка карата жоопкерчиликтүү мамиле кылуу, өсүмдүктөр жана жаныбарлар алдындагы артыкчылыктан баш тартуу эсептелинет. Себеби, адам – жаратылыштын бир бөлүгү. Адамзат жаратылышка болгон зыянды азайтып, өз экспансиянын көлөмүн кичирейтиш үчүн жашоого болгон көз карашын өзгөртүүгө тийиш. Анда жашоонун жаңы баалуулуктарын, идеалдарды калыптандыруу керек. Жалпы жана өздүк жашоого карата керектөө мамилесинин артыкчылыгы окуучуларда адабият сабагы аркылуу боорукердик, өзүн-өзү чектөө, жаратмандык сыяктуу сапаттарды тарбиялоо менен, алардын адептүүлүгүнүн фундаменталдык негиздерин бекемдөө аркылуу төмөндөтүүгө болот. Адабият жаратылыштын эстетикалык маңызын, анын кайталангыс сулуулугун, адамдын рухунун абалын, анын табиятка жана бардык тирүү затка болгон мамилесин ачып көрсөтүү менен аң сезимге таасир этет.

2. Кыргыз адабиятын окутуу процессинде экологиялык маданиятты калыптандыруунун технологиялары катары биз проблемалык окутуу, өнүктүрүп-өстүрүүчү окутуу, оюнга негизделген окутуу, айлана-чөйрөгө мониторинг жүргүзүү, экскурсияны аныктадык. Бул технологиялар бир эле мезгилде окуучулардын экологиялык сабаттуулугун жогорулаткан – таанып-билүү, алардын сезим тажрыйбасын байыткан – эмоционалдык, экологиялык демилгесине түрткү берген – иш-аракеттик сыяктуу инсандык өнүгүүнүн чөйрөлөрүнө багытталганда гана ийгиликтүү ишке ашат деп айтууга болот.

Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда негизги орун окутуу методдоруна, уюштуруу формаларына жана каражаттарына таандык. Себеби, метод, форма жана каражат канчалык натыйжалуу болсо, мугалим тарабынан окуучуга берилип жаткан билим, тарбия ошончолук майнаптуу болот. Адабиятты окутууда лекция, аңгемелешүү, аңгемелөө, экологиялык объектилерди жана кубулуштарды көрсөтүү, мультимедиялык каражаттарды жана кинофильм, видеофильмдерди көрүү, байкоо жана даярдалган көрсөтмө куралдар өз натыйжасын берди. Мындан сырткары мугалимдин чеберчилиги т.а. кеби, сөзү өзгөчө мааниге ээ. Ал эми көркөм чыгармаларга көйгөйлүү талдоо, докладдарды даярдоо, окуу дискуссия ж.б. сыяктуу окутуунун белгилүү формалары окуучулардын экологиялык билимине субъективдүү инсандык маңыз тартуулайт.

3. Окуучуларга экологиялык билим берүү жана тарбиялоо боюнча КРнын алдыңкы мугалимдери тарабынан топтолгон иш тажрыйбалар үйрөнүлдү, жалпыланды. Аларды терең үйрөнүү жана талдоодон төмөнкү натыйжага келдик: экологиялык маданиятты калыптандыруу комплекстүү, системалуу,

табигый илимий, коомдук жана гуманитардык предметтердин каражаттары аркылуу өтүүсү зарыл; адабият боюнча сабактар окуучулардын жаратылышка карата адептик-баалуулук багытын калыптандырууга багытталууга тийиш; адабият сабагында экологиялык маселелерге жетишсиз көңүл буруу экологиялык маданияттын деңгээлин төмөндөтөт.

4. Кыргыз адабиятын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун төмөндөгү педагогикалык шарттары аныкталды: адабият сабагынын экологиялык багыттуулугун арттыруу; окутуунун алгылыктуу методдорун колдонуу; окуучулардын экологиялык багыттагы чыгармачылык ой жүгүртүүлөрүнө көңүл бөлүү менен ар түрдүү иш аракеттерди уюштуруу; адам жана жаратылыш мамилелеринин кыргыз адабиятындагы үлгүлөрүн ачып көрсөтүү; адабий чыгармалардын мазмунунда көтөрүлгөн экологиялык көйгөйлөрдү окуучулардын жашоо тажрыйбасы менен байланышта кароо аркылуу сабактан жана класстан тышкары иштер менен байланыштыруу; педагог менен окуучулардын өз ара мамилешүүсү.

Биз жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын калыптануусунун үч деңгээлин бөлүк: жогорку, орточо жана төмөн. Изилдөөнүн алгачкы этабында окуучулардын экологиялык маданиятынын калыптануусу орточо деңгээлге ээ экендигин көрсөткөн. Кыргыз адабиятын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча жүргүзүлгөн эксперименталдык иштин жыйынтыгы экологиялык билим жана тарбия берүүнүн натыйжалуулугун арттыруунун педагогикалык шарттарынын натыйжалуулугун тастыктады. Эксперименталдык класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын деңгээли баштагыга караганда кыйла өзгөргөн: төмөнкү деңгээл 12,02 % дан 3,16 % га, ортоңку деңгээл 68,35 %дан 62,65 %га азайган, жогорку деңгээл 19,62 %дан 34,17 % көтөрүлгөн.

Бул диссертациялык изилдөөнүн негизинде кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу проблемалары толугу менен чечилди деген ойдон алыспыз.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжаларынын негизинде төмөндөгүдөй методикалык сунуштар берилди:

– адабият сабагы башка функциялар менен бирге экологиялык маданиятты калыптандыруунун компенсатордук милдеттерин аткаруу аркылуу окуучулардын когнитивдик, эмоционалдык жана эрктүү инсандык чөйрөсүнө таасир этүүсү тийиш;

– кыргыз адабиятын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууну ишке ашыруунун педагогикалык шарттарын пайдалануу;

– адабий чыгармалардын мазмунунда көтөрүлгөн экологиялык көйгөйлөр окуучулардын жашоо тажрыйбасына жакын жана алардын экологиялык маданиятынын калыптануусуна түрткү берүүсү зарыл;

– окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда баалуулук-багыттык ыкманы кароо маанилүү.

Диссертациянын негизги мазмуну, жоболору төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. **Бектуров, Т.М.** Табият менен адам гармониясы [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник ИГУ им. К. Тыныстанова. – Каракол, 2010. – №26. – 205-208-бб.

2. **Бектуров, Т.М.** Кыргыз эл педагогикасындагы экологиялык тарбиянын чагылдырылышы // Вестник ИГУ им. К. Тыныстанова / Т.М. Бектуров, А.Т. Калдыбаева. – Каракол, 2010. – № 26. – Ч.II. – 252-256-бб.

3. **Бектуров, Т.М.** Формирование экологической культуры школьников средствами литературы [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Выпуск 1. – Бишкек, 2011. – С. 131-134.

4. **Бектуров, Т.М.** Экологиялык тарбия маселелеринин Ч. Айтматовдун чыгармаларында чагылдырылышы [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КГУ им. И. Арабаева. Выпуск 1. – Бишкек, 2011. – 138-140-бб.

5. **Бектуров, Т. М.** Экологиялык проблемалар жазуучулардын чыгармачылыгында [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КГУ им. И. Арабаева. Выпуск 2. – Бишкек, 2012. – 40-43-бб.

6. **Бектуров, Т. М.** Экологическое воспитание детей среднего школьного возраста средствами кыргызской литературы [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КГУ им. И. Арабаева. Специальный выпуск. – Бишкек, 2013. – С. 88-91.

7. **Бектуров, Т. М.** Жаратылышка гумандуу мамиле жасоо проблемасы [Текст] / Т.М. Бектуров // PR И СМИ в Казахстане. Сборник научных трудов КНУ им. Аль-Фараби. Выпуск 7. – Алматы, 2014. – 94-100-бб.

8. **Бектуров, Т. М.** Экологиялык тарбия берүүнү адабият аркылуу ишке ашыруу маселелери [Текст] // Т.М. Бектуров, А.Т. Калдыбаева. // PR И СМИ в Казахстане. Сборник научных трудов КНУ им. Аль-Фараби. Выпуск 7. – Алматы, 2014. – 105-114-бб.

9. **Бектуров, Т. М.** Экологиялык тарбия – балдардын жүрүм-турумун педагогикалык коррекциялоо катары [Текст] / Т.М. Бектуров // Материалы международной научно-практической конференции «Социально-психологические проблемы воспитания подрастающего поколения и пути их решения» // Вестник КНУ им. Жусупа Баласагына. Специальный выпуск. – Серия: Педагогика и психология. – Бишкек, 2014. – 140-143-бб.

10. **Бектуров, Т. М.** Этнопедагогика – жаш муундарды экологиялык жактан тарбиялоонун каражаты [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КГУ им. И. Арабаева. Специальный выпуск. – Бишкек, 2014. – 71-74-бб.

11. **Бектуров, Т. М.** Отражение кыргызской этнопедагогики в творческом наследии народных акынов [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник ПГУ им. С. Торайгырова. Юбилейный номер. – Павлодар, 2014. – С. 59-66.

12. Бектуров, Т. М. Кыргыз адабияты аркылуу экологиялык тарбия берүү боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иштин натыйжалары [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – №1. – Бишкек, 2014. – 73-76-бб.

13. **Бектуров, Т. М.** Экологическое сознание в структуре психического развития детей раннего возраста [Текст] / Т.М. Бектуров, А.С. Кожогелдиев. // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Бишкек, 2015. С. 299-302.

14. **Бектуров, Т. М.** Заманбап шарттагы экологиялык маданиятты калыптандыруунун көйгөйү [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2016. – 103-107-бб.

15. **Бектуров, Т. М.** Ч. Айтматовдун чыгармаларын окутуу аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Бишкек, 2016. – 34-37-бб.

16. **Бектуров, Т. М.** Адабият сабагында экологияны окутуу методдорунун жалпы мүнөзү [Текст] // Т.М. Бектуров. Вестник НГУ им. С. Нааматова. Специальный выпуск. – №2-3. – Нарын, 2016. – 72-75-бб.

17. **Бектуров, Т. М.** Адабият сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун мазмуну [Текст] / Т.М. Бектуров // Вестник НГУ им. С. Нааматова. Специальный выпуск. – №2-3. – Нарын, 2016. – 75-77-бб.

18. **Бектуров, Т. М.** Художественная литература как средство формирования у учащихся эмоционально-ценностного отношения к природе [Текст] / Т.М. Бектуров // Современные наукоёмкие технологии. – №2 (часть 2). – Москва, 2016. – С. 294-297.

19. **Бектуров, Т. М.** Отражение в мифологических произведениях проблемы «человек и природа» [Текст] / Т.М. Бектуров // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований №2 (часть 2). – Москва, 2016. – С. 336-339.

Бектуров Туйгун Муктаровичтин «Кыргыз адабиятын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу (10-11 кл.)» аттуу темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: экологиялык кризис, экологиялык маданият, экологиялык аң-сезим, педагогикалык технология, активдештирүү, адептик-баалуулук мамиле, мотивация, жогорку класстын окуучусу.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу жана анын натыйжалуулугун эксперименталдык жол менен текшерүү.

Изилдөөнүн объекти: мектеп окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу.

Изилдөөнүн методдору: адабий булактарды логико-методологиялык жактан иликтөө, мугалимдердин тажрыйбасын изилдөө жана жалпылоо, көркөм чыгармалардын тексттерин жана кыргыз адабияты боюнча окуу программаларын талдоо, байкоо, анкета жүргүзүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси.

Кыргыз адабияты предмети аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу проблемасынын педагогикалык теориядагы жана практикадагы абалы жана методологиялык негиздери аныкталды; кыргыз адабияты сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун технологиялары, уюштуруу формалары, методдору жана каражаттары иштелип чыкты; кыргыз адабиятын окутуу процессинде экологиялык билим берүү жана тарбиялоо боюнча Кыргыз Республикасынын алдыңкы мугалимдеринин тажрыйбалары иликтөөгө алынды жана жалпылаштырылды; кыргыз адабияты сабагын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, алардын экспериментте текшерилгендиги менен аныкталат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: кыргыз адабиятын окутуу процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча аныкталган сунуштарды мектепте адабият сабагынын мугалимдеринин иш-аракетинде, студенттердин педагогикалык практикасында, ЖОЖдо кыргыз адабиятынын каражаттары аркылуу экологиялык билим жана тарбия берүүдө, илимий-методикалык эмгектерди түзүүдө, жазууда колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

на диссертационное исследование Бектурова Туйгун Муктаровича на тему: «Формирование экологической культуры учеников в процессе обучения кыргызской литературы (10-11-кл.)» по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования, на соискание ученой степени кандидата педагогических наук

Ключевые слова: экологический кризис, экологическая культура, экологическое сознание, педагогическая технология, активизация, нравственное отношение, мотивация, старшеклассник.

Цель исследования: разработка педагогических условий формирования экологической культуры старшеклассников в процессе обучения кыргызской литературы и проверка ее результатов в эксперименте.

Объект исследования: процесс формирования экологической культуры учащихся школ.

Предмет исследования: формирование экологической культуры старшеклассников в процессе обучения кыргызской литературы.

Методы исследования: логико-методологический анализ литературных источников, исследование и обобщение опытов учителей, анализ учебных программ по кыргызской литературе и текстов художественных произведений, наблюдение, тест, анкетирование.

Научная новизна и теоретическое значение исследования. Определены особенности и состояние вопроса формирования экологической культуры учеников в педагогической теории и практике через предмет кыргызской литературы; разработаны формы, методы, средства формирования экологической культуры в процессе обучения кыргызской литературы; исследован опыт учителей по экологическому образованию и воспитанию, проведена и обобщена экспериментальная работа по формированию экологической культуры учеников в процессе обучения кыргызской литературы; определены потенциальные возможности урока литературы о природе.

Практическая значимость исследования: разработанные в процессе обучения кыргызской литературы предложения по формировании экологической культуры старшеклассников можно использовать в работе учителей литературы в педагогической практике студентов, ВУЗах при экологическом обучении и воспитании на основе средств кыргызской литературы, в составлении и написании учебных программ, учебников, научно-методических трудов.

SUMMARY

On dissertation research Bekturova Tuigun of Mukhtarovich on the theme: "Formation of ecological culture of students in the learning process of the Kyrgyz literature (10-11-cl.)" in the specialty 13.00.01 – general pedagogics, history of pedagogics and education, on competition of a scientific degree of candidate of pedagogical Sciences.

Key words: ecological crisis, ecological culture, ecological awareness, educational technology, revitalization, moral, attitude, motivation, high school student.

The purpose of the research: development of pedagogical conditions of formation of ecological culture of senior pupils in the learning process of the Kyrgyz literature and validation of the results in the experiment.

Object of research: process of formation of ecological culture of school students.

Subject of research: formation of ecological culture of students in the learning process of the Kyrgyz literature.

Research methods: logical-methodological analysis of the literature, study and generalization of experience of teachers, content analysis of training programs in the Kyrgyz literature and fiction, observation, test, survey.

Scientific novelty and theoretical significance of the study. The features and state of the problem of formation of ecological culture of pupils in pedagogical theory and practice through the subject of the Kyrgyz literature; developed forms, methods and means of formation of ecological culture in the process of education of the Kyrgyz literature; researched the experience of teachers on environmental education and training, conducted and summarized the experimental work on the formation of ecological culture of students in the learning process of the Kyrgyz literature; identified potential opportunities lesson literature about nature.

The practical significance of the study: defined in the learning process of the Kyrgyz literature proposal for formation of ecological culture of pupils can be used in the work of teachers in the teaching practice of students, institutions of higher education in environmental training and education on the basis of Kyrgyz literature, drafting and writing of curricula, textbooks, scientific-methodical works.

Редакциялаган Карамолдоева С.К.

Басууга 28.03.2017-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 ¹/₁₆. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25

